

Het Oude Testament in beweging (2)

Jesaja spreekt nog altijd voort

J. Dekker

In de vorige bijdrage kwam iets van het ingewikkelde ontstaansproces van het boek Jesaja ter sprake. Hoe het van de profeet Jesaja uit de 8^e eeuw v.Chr. tot het huidige bijbelboek is gekomen. Een boek dat ondanks alle latere uitbreidingen en bewerkingen de naam van Jesaja is blijven dragen.

Deze tweede bijdrage spitst zich toe op de uitleg en het gebruik van het boek Jesaja. Met zijn stelling dat de Schrift geschreven wordt, heeft prof. Cees Houtman namelijk niet alleen de *ontstaansgeschiedenis*, maar ook de zogenaamde *receptiegeschiedenis* van de bijbel op het oog. Daarom spreekt hij in de tegenwoordige tijd over de Schrift die geschreven *wordt*. Wat zijn de betekenis en implicaties van deze stelling?¹ Een korte verkenning met het boek Jesaja als casus.

Het vijfde evangelie

In elk nieuwtestamenteisch bijbelboek spreekt het OT voortdurend mee. De Psalmen en het boek Jesaja komen daarbij het meest in beeld. De lijst met aanhalingen achterin de Nieuwe Bijbelvertaling geeft daar een globale indruk van. Een globale indruk, omdat het Nieuwe Testament behalve citaten ook veel bijbelse zinspelingen en echo's bevat die niet in deze lijst zijn opgenomen. Ter illustratie: In Matteüs 1,23 citeert de evangelist de bekende Immanuël-prophetie van Jesaja 7,14. Deze staat keurig in de lijst vermeld. Dat geldt echter niet voor de zinspeling op Jesaja's lied van de wijngaard (Jesaja 5,1-7) aan het begin van de gelijkenis over de onrechtvaardige pachters (Matteüs 21,33). Of voor 1 Petrus 1,18 waar over onze 'vrijkoop zonder geld' wordt gesproken met woorden die aan Jesaja 52,3 zijn ontleend. Hieraan zijn nog veel voorbeelden toe te voegen. Het boek Jesaja heeft namelijk van meet af aan grote invloed uitgeoefend op de evangelieverkondiging. Ook in de na-apostolische tijd bleef Jesaja daarvoor een belangrijke bron. O.a. in de polemieken met de Joden over de vraag of Jezus inderdaad de Messias was en als zodanig door de Schrift wordt aangewezen. Kerkvaders noemden Jesaja zelfs wel een evangelist in plaats van een profeet "omdat hij alle geheimenissen van Christus en van de Kerk zo duidelijk heeft beschreven" (Hieronymus). Het boek Jesaja gold in de praktijk als 'het vijfde evangelie'.

Christelijk Jesaja-gebruik

In feite is dat vandaag nog niet veel anders. Ook al hebben we meer oog gekregen voor de primaire betekenis van een oudtestamenteische profetie, vooral Jesaja's teksten worden door christenen nog altijd veel gebruikt. Christelijke familie-advertenties bijvoorbeeld putten niet alleen rijkelijk uit de Psalmen, maar ook veelvuldig uit het boek Jesaja. Bij rouwadvertenties zijn vooral Jesaja 43,1 ('Ik heb je bij je naam geroepen, je bent van mij!') en 49,16 ('Ik heb je in mijn handpalm gegrift.') onverminderd populair. Bij het ingrijpend verlies van een kind zoeken christenen troost in een tekst als Jesaja 41,10 ('Wees niet bang, want ik ben bij je... Ik zal je sterken, ik zal je helpen...'). Een gedeelte van deze tekst ('Ik ben bij je') werd eind 2005 zelfs op de Domtoren geprojecteerd in het kader van een NCRV-project. Bij huwelijken en huwelijksjubilea kun je teksten als Jesaja 40,11 of 31 tegengekomen. En de vorige minister van landbouw gebruikte in een toespraak een keer Jesaja 58,10-11a als een soort 'morele horizon' voor de keuzes die in de landbouwpolitiek gemaakt moeten worden: 'Wanneer je de hongerige schenkt wat je zelf nodig hebt en de verdrukte gul onthaalt, dan zal je licht in het donker schijnen...'. Hij had hierin een belangrijk kernthema van het evangelie herkend.

Nieuwe en oude dingen

Wat je uit deze paar voorbeelden al kunt zien is dat het proces van actualisatie, zo kenmerkend voor het ontstaan van het boek Jesaja, vandaag onverminderd doorgaat. Het hedendaags Jesaja-gebruik doet denken aan hoe de generaties na Jesaja destijds zijn woorden actualiseerden en nieuwe betekenis gaven. En aan hoe ook apostelen en evangelisten als leerlingen in het koninkrijk nieuwe en oude dingen uit de voorraadkamer van dit bijbelboek te voorschijn haalden (vgl. Matteüs 13,52). Ook hedendaagse christenen actualiseren Jesaja's profetieën om daar voor hun eigen situatie betekenis en houvast in te vinden. En niet alleen

christenen doen dat. Ook binnen de Joodse gemeenschap is Jesaja vanouds een belangrijke bron van inspiratie. Het is de belangrijkste en meest complete boekrol die bij de Dode Zee gevonden is. Toen de Joden in de 4^e eeuw van de Romeinen toestemming kregen om hun godsdienst weer op de tempelberg uit te oefenen, heeft één van hen daar een nog steeds zichtbare inscriptie met woorden uit Jesaja 66,14 aangebracht: *'En u zult het zien en uw hart zal zich verheugen...'* Het Holocaust Museum van Israël *YadwaSjem* heeft zelfs zijn naam ontleend aan Jesaja 56,5 (*'een gedenkteken en een naam'*). En in de synagoge staan boven de kast met Thorarollen vaak de slotwoorden van Jesaja 2,3 te lezen, over de wet die uitgaat uit Sion en het woord van de HEER uit Jeruzalem. Het Woord van de Schrift blijft dus in beweging en komt in nieuwe situaties steeds weer tot spreken.

Het Nieuwere Testament

Vanuit deze laatste constatering komt Houtman tot zijn stelling dat de Schrift blijkbaar nog steeds geschreven wordt. Daarmee bedoelt hij niet dat iemand vandaag nog iets aan de geschreven bijbel zou toevoegen. Wel dat de Schrift een open einde heeft en vandaag eigenlijk alleen in geïnterpreteerde vorm bestaat. Bijbelstudies en preken, maar ook schilderijen en kinderbijbels, zelfs alle bijbelvertalingen zijn in feite een vorm van herschrijving en actualisatie met het oog op een nieuwe lezerskring. Het resultaat hiervan duidt Houtman aan als 'het Nieuwere Testament'. Dat is de Schrift waar christenen vandaag feitelijk bij leven en waar zij gezag aan toekennen, een geactualiseerde en herschreven Schrift. Vanuit deze optiek kon hij bij zijn afscheidscollage zelfs de stelling poneren dat het OT in feite niet bestaat. Vermoedelijk zou hij van het NT hetzelfde zeggen. Het enige dat bestaat is 'het Nieuwere Testament', maar dan in de losbladige vorm van onze voortdurend in beweging zijnde interpretaties. Daarbij benadrukt Houtman dat de bijbel in principe voor elk wat wils biedt: "De Schrift is een vrij domein en ieder kan aldus zijn eigen Schrift schrijven."

Gedragscode

Dat neemt niet weg dat Houtman zichzelf duidelijk met de christelijke traditie verbonden weet. Hij is ook expliciet op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het OT. Een soort gedragscode, 'een ethiek van de uitleg' om recht te doen aan het verkondigend karakter van Schrift en het gegeven dat OT en NT samen de Heilige Schrift van de christelijke kerk vormen. Deze gedragscode zou de bijbel dan tegen 'onbezonnen toe-eigening' moeten beschermen, waardoor iedereen willekeurig welke betekenis aan een bijbeltekst kan hechten. Concreet denkt Houtman dan aan de erkenning van de historische wording van de Schrift als onomstotelijk feit. En aan de keus voor een heilshistorisch model van bijbeluitleg omdat dit niet alleen recht doet aan de dynamische relatie tussen OT en NT, maar ook openingen biedt naar het Nieuwere Testament als 'permanente zoektocht naar het levende Woord van God voor het heden'. Wezenlijk voor deze zoektocht acht Houtman de werking van de Geest waardoor de kerkelijke bijbeluitleg een gestalte van de profetie kan worden. Voortgaande profetie die net als in de bijbel aan toetsing onderhevig blijft.

Canonisering

Het zijn belangrijke noties die Houtman aandraagt waarin zijn verbondenheid met de christelijke traditie duidelijk doorklinkt. Vooral zijn pleidooi voor het goed recht van een kerkelijke bijbeluitleg naast de historisch-kritische verdient alle aandacht. Toch is het de vraag of de voorgestelde gedragscode kans van slagen heeft, wanneer Houtman onze huidige uitleg en actualisatie van de bijbel vrijwel gelijkstakelt met het proces van actualisatie en herschrijving waarin de Schrift destijds tot stand is gekomen. Ergens in de geschiedenis is er toch een moment geweest dat het redactieproces van de bijbeltekst zelf min of meer werd afgerond en men zich steeds meer toelegde op een zorgvuldige overlevering daarvan. Voor het boek Jesaja is dat minstens vanaf de 2^e eeuw v.Chr. het geval. Zeker, het proces van actualisatie en interpretatie ging ook daarna verder, maar nieuwe actualisering werden toen niet meer in het boek zelf aangebracht, maar in de vertaling en uitleg daarvan. Dat er soms nog verschillende teksttradities naast elkaar bestonden met onderlinge afwijkingen kan niet verhullen dat er inmiddels een proces van canonisering was ingetreden. Dit historische gegeven beschrijft Houtman wel, maar in zijn gedragscode gaat hij er te gemakkelijk aan voorbij. Terwijl een ethiek van de uitleg dit gegeven m.i. moet respecteren en verdisconteren.

Schriftgebonden profetie

Prachtig typeert Houtman de christelijke prediking overigens als een vorm van schriftgebonden profetie. De eigen aard van de christelijke prediking is daarmee raak getroffen. Vanouds bedoelt zij immers de woorden van God door te geven met het oog op de eigen tijd en situatie. In het spreken over *schriftgebonden* profetie ligt voor mij echter ook de erkenning besloten dat de overgeleverde schrifttekst niet alleen in volgorde maar ook in rangorde aan al onze interpretaties voorafgaat. In de praktijk mag Houtman gelijk hebben als hij zegt dat christenen vaak bij hun eigen interpretaties leven, maar dit gelijk is maar ten dele. Voor veel christenen is het een diepe overtuiging en een concrete ervaring dat de schrifttekst zelf steeds weer corrigerend door hun eigen interpretaties heen kan breken. Dan komt de Schrift tot leven en kan deze in de prediking weer tot profetie worden. Tot 'geïnspireerde uitleg' die nieuwe en oude dingen presenteert en daarmee de actualiteit van ons leven beschijnt.

Hij spreekt nog altijd voort

Anders dan Houtman zou ik het geschreven Woord en het gepredikte Woord ook duidelijker als twee verschillende gestalten van elkaar willen onderscheiden en de kwalificatie 'geïnspireerd' voor de eerstgenoemde reserveren. Juist omdat de Schrift voor de voortgaande profetie – waar Houtman zich terecht sterk voor maakt – niet alleen *bron* maar ook *norm* wil zijn, is de stelling dat de Schrift ook vandaag nog geschreven wordt mij te kwetsbaar. Ik houd het op de Schrift die geschreven en gegeven werd, en op het Woord waarin de levende God nog altijd voortsprekt. In de christelijke prediking waarbij de Schrift geopend wordt, maar niet minder ook in familieadvertenties en andere uitingen waarbij uit de Schrift geleefd wordt. Het geheim hiervan ligt uiteindelijk in de herkomst van het Woord:

*Zoals regen of sneeuw neerdaalt uit de hemel
en daarheen niet terugkeert
zonder eerst de aarde te doordrenken,
haar te bevruchten en te laten gedijen,
zodat er zaad is om te zaaien en brood om te eten –
zo geldt dit ook voor het woord
dat voortkomt uit mijn mond:
het keert niet vruchteloos naar mij terug,
niet zonder eerst te doen wat ik wil
en te volbrengen wat ik gebied.
(Jesaja 55,10-11)*

Noot

1. Cees Houtman, *De Schrift wordt geschreven. Op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament*, Zoetermeer 2006.

Dr. Jaap Dekker is kerndocent van de Nederlands Gereformeerde Predikantenopleiding voor de Bijbelse Vakken en predikant van de NGK te Amstelveen.
Dit artikel verscheen in het voorjaar van 2007 in *Opbouw*.